

---

# DOKUMENTUM

---

## EGY ÉLETRAJZ, AMELY TÖBB ANNÁL (I.)

SAFFER PÁL

Az életrajz mindig próbára teszi a recenzenst. Vannak könyvek, amelyeket egyszerűen nem lehet egy újság- vagy folyóirat-recenzióban átíogni, mert annyi bennük a figyelmet érdemlő vonatkozás és kapcsolat, hogy kommentálásuk terjedelemben még egy legalább akkora könyvet átvánná, mint az eredeti.

Különösen vonatkozik ez a politikai biográfiákra. Ezekben, ha történelmi materialista igénnyel íródnak, az életrajz elkerülhetetlenül társadalmi korrajzzá szélesül, és az újság- vagy folyóiratbeli recenzió írójának, ha lelkiismeretes akar maradni, valóban nem marad más választása, mint lemondani a mű egész anyagának, valamennyi összefüggésének az ismertetéséről és megelégedni a részletek, az olvasó által kevésbé ismert érdekesebb meglátások bemutatásával.

Az ilyen könyvek közé tartozik Isaac Deutscher Sztálin-biográfiája, amelyet a lengyel kommunistából és trockistából lett londoni publicista tulajdonképpen egy trilógia részeként írt meg. Az elképzelt három életrajzból (Lenin, Trockij, Sztálin) csak kettő készült el (Trockij, Sztálin), és a kettő közül, aktuális vonatkozásai miatt számunkra, kétségtelenül ez az utóbbi az érdekesebb. Ez annál is inkább, mert a szerző az életrajz írása közben az orosz szocialista mozgalom, az októberi forradalom, a szovjet állam és az európai munkásmozgalom történetének, valamint a huszadik század világtörténelmének Sztálinnal kapcsolatos igen sok vonatkozását vette figyelembe, hogy minél hívebben rajzolhassa meg ezt az ellentmondásos egyéniséget. Az eredmény egy, a látványos filmekre emlékeztető, cselekménnyel és drámaisággal telített panoráma, amelynek lenyűgöző hatásától nehezen szabadul az olvasó.

A könyv, illetve a szerző elképesztő tény- és adatismerete, annak felhasználása az érvelésben, az egyes meglátások megindokolásában, olyan tiszteletet parancsol, hogy még a hazai kiadás szerkesztői előszava és bevezető tanulmánya sem merészkedik nagyon az alapvető tézisek átmesélésén túl. A szerkesztő-recenzensek tartózkodnak minden kritikai megjegyzéstől és csupán megemlítik, hogy vannak művek, amelyek Sztálinról

és történelmi szerepéről másképpen írnak, de nyomban azt is megjegyezzük, hogy lényeges eltérést a deutscheri dokumentációról ezen sem tudnak felmutatni.

Egy megállapítást a bevezető tanulmányból, amely a könyv olvasása nyomán minden olvasó előtt nyilvánvaló lesz, érdemes azért idézni:

„...maga Deutscher a korábbi műveiben élesen bírálta Sztálint a mezőgazdaság kollektivizációjában és a politikai ellenfelek likvidálásában alkalmazott módszereiért, de Sztálin politikai életrajzát írva igyekezett a tényeket megállapító, az okokat és követelményeket kimutató lelkiismeretes történész módjára eljárni. Ezért a sztálinizmus jelenségét és a sztálin politikát részben a történelmi hagyományok és korszerű körülmények összefonódásának elkerülhetetlen következményeként mutatja be... de ugyanúgy elismeri annak a bátor ellenállásnak az elkerülhetetlenségét is, amelyet az orosz forradalmárok tanúsítottak a sztálini egyeduralommal szemben...”

Deutscher objektivitásra törekszik, és ez könyve legnagyobb részében sikerül is neki. Hogy nem lát mindig a dolgok mélyére, hogy nem tudja mindig levonni a végleges következtetéseket, azt aligha lehet felróni, se neki se másnak, aki kortársként próbál történelmet írni.

A könyv első fejezete Sztálin gyermekkorával és ifjú éveivel foglalkozik és (egy ilyen rövid ismertetésben) talán nem is kellene külön figyelmet szentelni neki, ha a szerző már itt nem kutatná és vélné fellelni a jövőendő főtitkár jellemvonásainak gyökereit.

Az első tény, amit fontosnak tart kiemelni, hogy az idősebb Dzsugasvili szabadult jobbágy, aki azért jön a falujából Gori városába, hogy ott foltozó cipésként próbáljon szerencsét. Reményei azonban szertefoszlanak, egy ideig a családját terrorizálja, azután elmegy Tbiliszibe, és beáll munkásnak a cipőgyárba. A helyett tehát, hogy szabad emberré vált volna, az egyik rabságból a másikba esett.

Az apa durvasága nyomot hagy a fiún:

„...»a meg nem érdemelt szörnyű verések ugyanolyan sötétté és kíméletlenné tették a fiút, mint amilyen az apja volt«, írja Iremasvili, Sztálin gyerekkori barátja. Az apa kíméletlen érzéketlenségétől gyanakvással, bizalmatlansággal, éberséggel, óvatossággal, hazudozással, alakoskodással és csökönnyességgel védekezett. Így azután igen korán kemény leckéket kapott az élettől...”

A másik következtetés, amit Deutscher Sztálin gyermekeiből, a szülei szociális helyzetéből és a jobbágyság megszűntetése utáni Grúzia társadalmi viszonyaiból levon, szerinte még fontosabb, annyira, hogy a későbbiekben, amikor a forradalmiság és a keleti zsarnokság elemeinek

keveredését elemzi a sztálini politikában, úgyszólván mindig ebből a megfigyelésből indul ki. Hogy miről van szó, azt legjobban a könyvből vett néhány idézettel lehet illusztrálni:

„... Az a körülmény, hogy a szülei még jobbágnak születtek, elválasztja Sztálint az orosz forradalom úgyszólván valamennyi vezető személyiségétől. Ezek az emberek majdnem mindannyian más életkörüzetekből kerültek ki — a nemesség, a középosztály vagy az értelmiség soraiból...”

„... Ezen emberek többségének szemében a tőkés kizsákmányolás a jobbagság intézményéről nem is szólva, szociológiai képletek voltak csupán, amelyek körül több-kevesebb beelátással babráltak, de a valóság, amely e képletek mögött rejtett, nem szerepelt az életükben, a közvetlen élettapasztalataikban...”

„... Az osztálygyűlölet, amelyet a magasabb társadalmi osztályokból származó forradalmárok éreztek és hirdettek, tulajdonképpen afféle másodlagos érzelem volt, érzés, amelyet bennük az elméleti felismerések váltottak ki és fejlesztettek tovább, de Dzsugasvilinek nem második termélete volt az osztálygyűlölet — hanem az első...”

És végül, ahol a pozitívum negatívumba hajlik:

„... Azt sem szabad feledni, hogy az első indíték, amely ezeket a felső osztálybeli embereket a szocializmus felé irányította, rendszerint a lelkiismeret-furdalással és büntudattal keveredő humanus, emberbaráti együttérzés volt, és ezért ők az elnyomott tömegeket az erény és nemeslelkűség megtestesítőinek tekintették...”

... ő azonban (Dzsugasvili) a munkásosztályt illetően sohasem áltatta magát derűs reményekkel... egyformán szkeptikusan bizalmatlan és gyanakvó volt nemcsak az elnyomókkal... de azokkal szemben is, akiket emezek elnyomtak, a munkásokkal és parasztokkal szemben, akiknek az érdekeiért harcolt.”

„... A szocialista tanok mindenekelőtt azért vonzották, mert erkölcsileg igazolni és törvényesíteni látszottak az ő érzelmeit. Az ő álláspontjában egy szikrányi érzékenység sem volt. Hideg, józan, ésszerű, durva és nyers volt az ő szocializmusa...”

Ha ezekhez az elemzésekhez még hozzávesszük, hogy a fiatal Dzsugasvili ösztöndíjasként öt évet töltött a gori papneveldében, ahonnan végül is... kizárták, hogy ekkor, 1893-ban tizenkilenc éves volt és tagja a Mesame dasi elnevezésű szocialista csoportnak, akkor nagyjából regisztráltuk is mindazokat a befolyásokat amelyek a szerző az ifjú Sztálin fejlődése szempontjából fontosnak tart.

Ha rangsorolnánk a dolgokat és a fejlődést, akkor azt lehetne mondani, hogy a továbbiakban a könyvben Sztálin, akkori álneve szerint

„Koba” (fékezhetetlen), forradalmi „középiszkolójának” leírása következik.

A Tbiliszi és Batumiban töltött évekről van szó, amelyek során a Mesame dasi fiatal tagja egyrészt a lenini „Iszkra” követője és Lenin tanítványa lesz, másrészt hivatásos forradalmárrá fejlődik, és ahogy Deutscher nem kevés szimpátiával mondja (abból az alkalomból, hogy 1901-ben a tbiliszi Ohrana elfogató parancsa elől teljes illegálisba vonul):

„...Az ilyen út és ilyen életmód választása abban az időben ki nem mondott szegénységi fogalmat jelentett, és ezzel a fogalommal bizonyos értelemben befejeződött Dzsugasvili szocialista noviciátusa. Az egykori papnövendék ettől kezdve tagja lett a forradalom kóbor lovagjai és zarándokai istentagadó rendjének, akiknek az élet keveredése vagy jóformán semmit sem nyújtott azonkívül, hogy a pártot szolgálhatták...”

A grúziai szocialista mozgalom fejlődésének színes és érdekes panorámája mellett a könyvnek ez a része bevilágít az orosz agrárszocialista (narodnyik) mozgalom bukásának és a korszerű szocialista mozgalom kialakulásának folyamatába, Plehanov, majd Lenin tevékenységébe, és kitér Sztálin grúziai tevékenységének egyik talán legfontosabb mozzanatára, a *Brdzola* (Harc) című illegális lap indítására és szerkesztésére.

Elemezve a lap második számában, „Az orosz szociáldemokrata párt és közvetlen feladatai” címmel megjelent és Sztálinnak tulajdonított tanulmányt, Deutscher nem mulasztja el, hogy le ne vonjon belőle (a dicsegetés és bírálat, a csodálat és megvetés szüntelen keveredése mellett) még egy következtetést, még egy markáns vonást az alakuló Sztálin-portréhoz:

„...Eltekintve politikai kvalitásától, Dzsugasvili tanulmánya nem volt nagy szerzői teljesítmény. Nem volt benne semmi tudományos, semmi, amit tudományos kutatás eredményeként lehetett volna tekinteni. Lenin, amikor huszonkét éves volt, mint akkor Dzsugasvili, már közgazdasági és statisztikai traktátumokat mondhatott magáénak, olyanokat, amelyek akár-melyik egyetemi tanárnak becsületére váltak volna... Dzsugasvili tanulmánya aligha kerülhetett volna be az *Iszra* hasábjaira, nem is szólva a *Zarjáról*, a még magasabb intellektuális szintű folyóiratról, amelyet szintén Plehanov és Lenin adtak ki... Ilyen mércékkel mérve, Dzsugasvili tanulmánya a tanítvány és epigon, az imitátor műve volt... De nem lenne becsületesebb dolog, sem igazságos, ha Dzsugasvili írásait az orosz szocializmus rendkívül kifinomult elitjének mércéjével mérnénk, annál is inkább, mert a *Brdzola* szerényen mint ennek az elitnek a grúz szószólója mutatkozott be olvasóinak...”

„...Bizonyos, hogy álláspontjai kialakítására Lenin hatása már akkor döntő befolyással volt. ...Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az ifjú kaukázusira Lenin bonyolult és sokoldalú egyéniségének valamennyi megnyilvánulása egyformán hatott volna. A tanító egyes eszméi, érdeklődései,

de még inkább szellemének bizonyos felszín alatti áramlása... felette álltak az ifjú tanítvány szellemi képességeinek, és ez így lesz később is. De a lenini gondolatoknak azokat a vonatkozásait, amelyeket fel tudott fogni és el tudott érni, Dzsugasvili kezdettől fogva készségesen és lelkiismeretesen magáévá tette..."

A könyv harmadik fejezete, amely a századfordulótól kezdve az 1905-ös orosz forradalom leveréséig terjedő időszakot öleli fel, bővelkedik az olyan részletekben — nemcsak Sztálinra vonatkozóan —, amelyek az átlagolvasó előtt eddig ismeretlenek voltak.

A cári börtönök — írja Deutscher — rossz híruk ellenére szinte enyhéknek és emberségeseknek tűnhetnek azoknak a nemzedékeknek a szemében, amelyek megismerkedhettek Himmler és Jezsov börtöneivel. Brutalitásuk ellenére itt mégis lehetséges volt, hogy a forradalmárok, akik mint politikai foglyok bizonyos kiváltságokat élveztek, közösségekben éljenek, és sokak számára egyetlen volt a börtön, ahol kiemelkedő értelmiségiek vezetése alatt alapos forradalmi képzettségre tehettek szert.

A börtönben Sztálin szigorú fegyelmet erőszakolt magára, korán kelt, rengeteget olvasott és a vitákban erélyesen védte az *Iskra* lenini vonalát. Személyét és viselkedését illetően az ebből az időből származó feljegyzések élesen ellentmondóak. A barátok emlékezetében megértő jó elvtársként szerepel, az ellenfelek pedig úgy emlékeznek rá mint öntelt vitázóra, sőtét cselszövőre, aki ellenfeleit előszeretettel sértegette és rágalmazta, rájuk uszítva fanatikus híveit.

Az alatt az egy esztendő alatt, amit a grúziai börtönökben töltött, odakünn két esemény zajlott le: 1903-ban megalakult a kaukázusi szocialista föderáció, és Kobát távollétében beválasztották a végrehajtó bizottságba. Figyelembe véve azt, hogy a földalatti mozgalmakban csak igen ritkán fordul elő, hogy rabságban levő elvtársat beválasszanak a vezetőségbe, illetve csak olyankor, ha a vezetőségnek megéri a fáradságot, hogy minden lényegesebb határozathoz előbb kapcsolatot teremtsen vele — ez az adat világosan bizonyítja, hogy Koba a grúziai mozgalom már akkor jelentős személyiség volt.

A másik esemény, amely ez idő alatt történt, sokkal jelentősebb: Brüsszelben összeült az iszkrások szervezete összorosz szociáldemokrata kongresszus, és ezen a kongresszuson szakadt szét az orosz szocialista mozgalom forradalmaikra és mérsékeltre, vagy ahogy később a történelem feljegyezte, a „mensevik” és a „bolsevik” szárnyra.

„Tizenégy vagy tizenöt esztendővel ez után a kezdet után — írja Deutscher — ez a szakadás olyan hevesen rázza majd meg Európát, és a világot, mint a másik szakadártság, amelyet annak idején, négyszáz évvel előbb, Luther Márton váltotta ki, de ennek a mostaninak a kezdetei egészen triviálisan hatottak...”

Luther kilencvenöt pontban foglalta össze kihívását a papság ellen, Lenin kihívása kezdetben egyetlen kicsiny klauzulára vonatkozott csupán, a pártstatútum egy rövid bekezdésében. Míg Luthert megkeményítette az eszméivel szemben mutatkozó heves ellenállás, Lenint annyira felkorbácsolta és elkésértette az általa kiváltott szakadás, hogy nyomban a kongresszus után idegösszeroppanást kapott.

„... A Pártstatútum első pontja határozta meg, hogy ki lehet tagja a pártnak... A delegátusok előtt két megfogalmazás volt: Lenin javaslata, amely szerint: „Az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt tagja mindenki, aki elfogadja annak programját, anyagilag támogatja a pártot, és személyesen részt vesz a párt egyik szervezetének munkájában.” A másik, Martov által benyújtott szövegjavaslatban a „személyesen részt vesz a párt egyik szervezetének munkájában” szavakat a következő megfogalmazás helyettesítette: „személyesen és rendszeresen együttműködik (a párttal) egyik szervezetének vezetése alatt”... A két megfogalmazás az első pillantásra szinte azonos, ezért a körülöttük támadt vita aprólékos szörszálhasogatásnak tűnt. De e mögött a párt szervezéséről és orientációjáról alkotott két eltérő, sőt ellentétes felfogás húzódott meg...”

Amikor a kongresszus mégis Martov javaslatát fogadta el, Lenin jó képet vágott a vereséghez. „Véleményem szerint a nézeteltérések nem olyan nagyok és fontosak, hogy a párt létét veszélyeztetnék” — mondta Lenin. Az embernek az a benyomása — írja Deutscher — „mintha valamennyi szereplő megijedt volna a szerepétől és nem akarta volna végigjátszani, és hogy valamit, ami a dráma prologusa volt, tévesen az epilógusának hittek”.

Újabb konfliktusra a kongresszus végén került sor a központi bizottság és az *Iskra* szerkesztőségének megválasztásánál, amikor — mivel időközben Martov hívei közül sokan elmentek és a delegátusoknak csak kétharmad része volt jelen — váratlanul Lenin jelöltjeit választották meg. Lenin erőlyesen követelte, hogy ismerjék el a választások legitimitását, de a „kisebbség” nem ismerte el a vereséget. Ettől a naptól kezdve neveztek magukat Lenin hívei többségieknek, vagyis „bolsevikok”-nak, Martov követői pedig kisebbségiek, vagyis „mensevikok” lettek. Ez a két új izmus amely nem a felfogásbeli elvi különbségekből született, hanem csupán egy véletlen szavazási aritmetika következménye volt, úgy is volt megfogalmazva, hogy csak egy felületes, múlt nézeteltérést fejezen ki... pedig egy olyan szakadás keletkezését jelentette, amely majd a csúcspontját a gyökeréig ketté fogja szakítani a szocialista mozgalmat.

Nincs itt tér és idő az elkövetkező évek vitáinak és harcainak az ismertetésére, bár Deutscher tolla nyomán ezek is életes erővel jelennek meg. A lényeg pedig a történelmből tudjuk: ekkor alakult ki a lenini forradalmi párt elmélete és gyakorlata, azé a párté, amely eléggé szervezett és fegyelmezett volt ahhoz, hogy az adott pillanatban erőlyes cselekvéssel győzelemre vezesse a forradalmi tömegeket.

Amikor Josip Dzsugasvili-Koba 1904-ben megszökött a szibériai száműzetésből és visszatért Grúziába, ott javában folyt a harc Lenin hívei és ellenfelei között, és ő, rövid tétovázás után, a bolsevikokhoz csatlakozott. Már 1904 vége felé megjelent a „Proletár osztály és proletár párt” című cikke, amely tulajdonképpen Lenin híres munkájának, az „Egy lépés előre, két lépés hátra” című füzetnek a összefoglalása volt.

Igen sajátos az, ahogyan a szerző Sztálin állásfoglalásának indokait magyarázza:

„...Nem kell messzire menni, hogy megtaláljuk azokat az általános okokat, amelyek miatt vonzotta Kobát a bolsevik taktika és amiért tetszett neki. Ő temperamentuma szerint a forradalmárok »kemény« fajtájához tartozott, minden lágyág és engedékenység, bármilyen formában is, idegen volt jellemétől... Ezenkívül Lenin eszméi maguk is vonzották. Világosak voltak, élesek, árnyalatok nélküliek, teljesen az ő ízlése szerint valók. De ezzel kapcsolatban volt még valami: Koba forradalmi tevékenységének ebben a korai időszakában a bolsevizmus egy vonása, egy jellegzetessége megnyugtatóan hatott szellemi és érzelmi feszültségeire és belső konfliktusaira.

Úgy látszott, hogy a mensevizmus lekicsinyli, sőt degradálja az olyan embereket, mint amilyen Koba volt, a bolsevizmus pedig — úgy látszott — dicsőíti, az egekbe emeli őket. Lenin elképzelése szerint a hivatásos forradalmár — ez az örökké üldözött agitátor és szervező, aki nyomorog és akinek a forradalom az egyetlen hivatása — maga a »föld sója«, a legjobbak legjobbjá, ő az, aki a spontán és amorfi munkásmozgalomba kitartóan szocializmust fecskendez be. A Koba típusú komitetcikók voltak a forradalom kiválasztottjai, annak elitje. Nem nehéz elképzelni, hogy mennyi önbizalmat és büszkeséget kölcsönzött a lenini koncepció az olyan embereknek, amilyen Koba volt, akinek a hivatatos társadalomban nem volt semmilyen elismert pozíciója és aki még a földalatti mozgalomban sem játszhatott valami fényes szerepet...”

Erre az időszakra esik az 1905-ös orosz forradalom, amelyet Deutscher az októberi forradalom főpróbájának nevez, és vele kapcsolatban két kérdést elemez: az egyik, hogy miért jelent meg Lenin olyan későn, szinte két hónappal a pétervári vérengzés után a forradalmi színtéren, a másik, hogy milyen szerepük volt a bolsevik és mensevik vezéreknek és külön, személy szerint Sztálinnak ebben a forradalomban.

Az első kérdésre a szerző nem talál elfogadható magyarázatot, és csupán arra az állításra szorítkozik, hogy Lenin akkoriban vilószínűleg nem látta még elég világosan az időtényező és helyes felbecslésének jelentőségét a forradalomban, vagyis feltételezte, hogy a forradalmi da-gály tovább fog tartani, mint ameddig valójában tartott. Lenin azonban kihasználta az 1905-ös eseményeket, hogy gondosan kidolgozza a forradalom taktikáját és azután meg is tanítsa rá a híveit.



Kosta Angeli Radovani: *Bočarica*, bronz és fa, 1973



„... 1905 után Lenin bizonyára sokat töprengett az elszalasztott alkalmon, és amikor ilyen alkalom újból kínálkozott, többé nem szalasztotta el.”

Ami a többi mensevik és bolsevik vezetőt illeti. Trockijt kivéve, aki, mint ismeretes, az 1905-ös események során a pétervári szovjet elnöke volt, egyikük sem dicsekedhetett vezető szereppel, és ez vonatkozik Kobára is, aki az események idején a kaukázusi vezetők egyike volt.

A könyvnek ebben a részében két igen érdekes részlet van, amelyek illusztrálják Deutscher módszerét, hogy az objektivitás megtartása mellett is, ha mással nem, legalább a stílus ihletettségével kifejezze Trockij iránti szimpátiáját és Sztálin iránti ellenszenvét. Íme a Trockij-glorifikáció az első forradalom elemzésébe csomagolva:

„... Csupán Trockijnak volt az első forradalom során jelentőségben hasonló szerepe, mint amilyen a másodikban lesz, amikor ismét megválasztják majd a pétervári szovjet elnökévé. De semmi sem mutatja úgy az első forradalom »éretlenségét«, mint a különbség a között a két szerep között, amit Trockij az első és amit a második forradalomban viselt. Az első forradalomban szinte magányosan fellépő egyénként cselekedett; 1917-ben az ő hatalmas tehetsége már a bolsevik párt szolid erejére támaszkodott, amelynek időközben tagja lett. 1905-ben csillogó szónoki tűzijátékokra és a forradalmi dac színpadi gesztusaira szórta erejét, aminek persze semmi gyakorlati következménye nem volt, habár lelkesítették a tömegeket és hasznára voltak a közügyeknek. Amikor a kozákok és a csendőrök körülfogták az épületet, amelyben a pétervári szovjet ülésezett, Trockij volt az, aki felszólította a szovjet felfegyverzett tagjait, hogy őrítsék ki a revolvereket és adják meg magukat, mert a fegyveres ellenállás kilátástalan és értelmetlen lett volna. Ihletett beszéde a cáni bíróság előtt, amelyben a forradalmat dicsőítette és kinyilvánította a fegyveres felkelés jogát, mélyen belevésődött sok munkás emlékezetébe, és nem vitás, hogy a következő forradalom egyik csírája lett. De mindebben még túl sok volt az ihletett amatőrizmus, tehát olyasvalami, aminek nyomát sem lelni 1917-ben, amikor az ő vezetése alatt a pétervári szovjet, amelynek most egyszerűen esze ágában sem volt, hogy akár csak jelképesen is, kiűrtsse a revolvereit, megkezdte a sikeres októberi felkelést...”

Sztálint jellemezve már korántsem ilyen szellemes a szerző, de annál élesebb. E célra könyvében szó szerint idézi Sztálinnak azokat a sorait, amelyekben leírja, hogyan találkozott először Leninnel a tammersforsi pártterkezkleten:

„Azt reméltem, hogy pártunk kőszáli sasával fogok találkozni, a nagy emberrel, aki testileg is nagy, nemcsak politikailag. Lenint óriásként képzeltem el, fenséges, impozáns emberként. Ezért be kell vallanom, hogy szörnyen csalódtam, látva, ahogy Lenin külsőre egészen egyszerű, az átlagnál alacsonyabb növésű ember, aki semmilyen tekintetben, szó szerint

semiben sem különbözik a többi halandótól... A nagy emberek rendszerint késve érkeznek az összejövetelekre, hogy a többiek visszafojtott lélegzettel várják a jövetelüket, és akkor, mielőtt belépnek, felhangzik a figyelmeztetés: Pszt! Csend legyen... jön. Ezt a szertartást én sohasem tartottam feleslegesnek, mert imponált és félelemmel vegyes tiszteletet ébresztett. Ezért nagyot csalódtam, amikor láttam, hogy valamennyi delegátus közül Lenin érkezett meg elsőnek a konferenciára, hogy azután leült valamelyik sarokba, valahová, ahol észre se vették, és hogy ott szerényen, a legmindennapibb módon beszélgetett a legegyszerűbb, legyszerényebb küldöttekkel. Őszintén be kell vallanom, hogy a viselkedése akkor, az én szememben, az ilyen alkalmakra érvényes alapvető szabályok megsértésének tűnt...

És ezekből a sorokból Deutscher kíméletlenül levonja a maga sajátos következtetését:

„...Koba látókörenek és szempontjainak vidékies kicsinyességét semmi sem illusztrálja úgy, mint ez a nyilatkozat. Ez a jobbágyivadék megtanulta ugyan, hogyan kell használni a marxista idiómát és terminológiát, tudott tárgyalni és vitatkozni a társadalom mechanizmusáról, de mégis meglepődött, amikor látta, hogy a forradalom nagy vezérének nincsenek nagyúri allűrjei. Semmi kétség, hogy a volt papnövendék, aki hátat fordított az egyháznak, Lenint a szocializmus főpapjaként vagy mandarinjaként képzelte el...”

Ennek az időszaknak a leírása Deutscher művében egyébként bővelkedik olyan részletekben, amelyeket a hivatalos sztálinista történetírás nem nagyon szellőztetett.

Az egyik ilyen részlet Sztálin és Lenin szembenállása az 1906-os stockholmi kongresszuson az agrárkérdésben, amikor Lenin a nacionalizáció elvét vallotta, Sztálin pedig a földosztás mellett szállt síkra. Lenin engedett.

Amellett, hogy a „gyakorlati” forradalmárok és az elméletiek, a hazaiak és az emigránsok összeütközését tükrözi, Deutscher szerint, ezt az epizódor tekinthetjük az 1945 utáni kelet-európai agrárreformok messzi előjátékának.

A másik részlet Sztálinnak a grúziai fegyveres csoportok szervezésében, a „kisajátítások” irányításában viselt szerepéről szól.

Lenin a londoni konferencián vetette fel a fegyveres felkelés problémáját, és igyekezett meggyőzni híveit, hogy a pártban szervezzenek különleges katonai szakaszokat, egységeket, alosztályokat.

Sztálin volt Grúzia területén a szervezője és szellemi irányítója ezeknek a csoportoknak, amelyeket még a szokottnál is nagyobb konspiráció vet körül, és amelyeknek a tevékenysége még a párttagság előtt is titok volt. Tény az, hogy ezeket a csoportokat pénzszerzésre is felhasználták, amikor az 1905-ös forradalom bukása után megcsappant a párttagság

és csökkentek a szimpatizőrök adományai. A párt-adminisztráció fenntartására és a forradalmi akció folytatására valahonnan pénzt kellett szerezni. A leghíresebb fegyvertény az állami pénzküldemény elrablása volt 1907-ben Tbiliszi egyik főterén, amikor negyedmillió rubelt zsákmányoltak, amit illegális úton azonnal a külföldi pártpénztárhoz juttattak el. Tekintve azonban, hogy a pénz nagy névértékű bankjegyekben volt, beváltása a külföldi bankoknál nehézségekbe ütközött. Kitért a botrány, a mensevikiek kígyót-békát kiabáltak Leninre, és követelték a fegyveres csoportok feloszlását. Sztálint Grúziában a párt fegyelmi bizottsága elé akarták idézni, de ő átment Bakuba ahol a bolsevikiek voltak többségben, és különben sem zavartatta magát különösebben, tudva azt, hogy Lenin áll a háta mögött.

Minden partizánromantika ellenére, amiben bővelkedtek ezek az akciók, a végső erkölcsi eredmény mégis negatív volt. Egyrészt a cári hatalom vadállati megtorlásokkal felelt a támadásokra, ami a lakosság körében rettegést és apátiát váltott ki, másrészt a „kisajátítások” módszerét kezdték mások is alkalmazni, és az egyszerű emberek a forradalmat a banditizmussal kezdték azonosítani.

Ezért — mondja Deutscher — Sztálin hivatalos biográfiájában egy árva szó sincs erről a korszakról, és mindaz, amit tudunk, az ellenfeleinek vagy az egykori kaukázusi alárendeltjeinek írásából ered, amit azok akkor jelentettek meg, amikor Sztálin még nem volt mindenható.

A stockholmi kongresszus, mensevik kezdeményezésre, Lenin tiltakozása ellenére elítélte a bankok és a cári hadsereg elleni támadásokat. Egyébként ebben az egész hajszában a fiatal Trockij volt a leghangosabb, és ha ismeretlenül és névtelenül is, de ebben a kérdésben került a későbbi két nagy ellenfél először szembe egymással. Mindenesetre a szerző nem mulasztja el megjegyezni, hogy ez a szupertitkos tevékenység, távol a párttagság szemétől és ellenőrzésétől, megfelelt Sztálin hajlamainak.

*(Folytatjuk)*